

IDEE WOLNOŚCI I HARMONII W PEDAGOGICE FILOZOFICZNEJ W EPOCE REWOLUCJI ROSYJSKICH

Natalia Daniłkina

Rozważania zawarte w artykule skupiają się na okresie historycznym obejmującym przedział od końca XIX w. do lat dwudziestych XX w., kiedy w Rosji zakończyła się wojna domowa. Przez jakiś czas charakterystycznym dla ówczesnej pedagogiki zjawiskiem była szeroka dyskusja nad zasadami *wolnego wychowania*, nawiązującymi do pewnych tradycji filozoficznych oraz do wzorców praktycznych (tj. organizacji szkół, zarówno na Zachodzie, jak w Rosji). W niektórych przypadkach (L. N. Tołstoj, K. N. Wentzel) idea wolności – w teorii i praktyce wychowania – wiązała się ściśle z ideą harmonii, rozumianą jako jedność pierwiastka indywidualnego z całością świata.

Słowa kluczowe: wolność, harmonia, wolne wychowanie, filozofia edukacji, rewolucja rosyjska, Tołstoj, Wentzel

---

Okres historyczny, o którym głównie będzie mowa, obejmuje lata od końca wieku XIX do lat dwudziestych XX wieku, kiedy w Rosji skończyła się wojna domowa i utrwalił się porządek dyktatury proletariatu¹. Wiek rewolucji rosyjskich nastąpił po ważnych, wcześniejszych przemianach. Reformy lat 60–70 XIX wieku odegrały istotną rolę w rozwoju tendencji liberalistycznych w Rosji. Reformy objęły najważniejsze aspekty życia gospodarczego, politycznego i kulturalnego. Dotyczyły one również edukacji, w konsekwencji zachwiały się państwowo-cerkiewny monopol w dziedzinie oświaty. Zliberalizowano zasady zakładania placówek edukacyjnych, wprowadzono swobody dla uniwersytetów, osłabiono cenzurę – to tylko wybrane przykłady zmian, które w efekcie spowodowały, że sama idea wolności, jej istota i jej przejawy, stały się przedmiotem szerszej dyskusji społecznej. To wtedy zaczyna się *społeczny okres rosyjskiej pedagogiki*².

Mimo że w latach 1860–70 ruchy społeczne – w pierwszych ostrych starciach z rządem w osobie ministra D. A. Tołstoja – nie odniosły w oświacie sukcesów, a

---

¹ Artykuł został przygotowany w oparciu o referat, który był wygłoszony na konferencji naukowej „Konteksty wolności”, zorganizowanej w Lublinie przez Lubelskie Towarzystwo Naukowe i Instytut Filozofii UMCS, w dniach 21–22 marca 2013.

² Zdaniem pedagoga i psychologa – Piotra Kaptieriewa, ten okres rozwoju szkolnictwa nastąpił po *okresie państwowym*, poprzedzonym *okresem cerkiewnym*. Patrz: P. F. Kaptieriew, *Istorija russkoj pedagogii*, wyd. II, typ. W. Bezobrazow i Ko, Petrograd 1915, s. VII–XXI. Dzieło ukazało się w roku 1910, jednak artykuł wstępny *Główniejszije pieriody w istorii russkoj pedagogii ich charakter*, dodano dopiero w wydaniu drugim.

N. DANIŁKINA – IDEE WOLNOŚCI I HARMONII W PEDAGOGICE FILOZOFICZNEJ...

„siła materialna” (Kaptieriew) wciąż pozostawała w rękach rządu (w latach osiemdziesiątych wprowadzono nawet szereg kontrreform), to jednak sytuacja istotnie się zmieniła, co szczególnie uwidoczniło się na początku XX wieku. W roku 1914, określając nową szkolną rzeczywistość, P. F. Kaptieriew pisał: „Gdyby usunąć z obecnego pedagogicznego dzieła wszystkie wytwory wolnej jednostkowej czy społecznej twórczości, a pozostawić szkoły jedynie przy oficjalnej państwowej pedagogice, trudno sobie wyobrazić, co by się stało – coś w rodzaju pedagogicznego trzęsienia ziemi, po którym pozostałoby tylko najbardziej zatwardziali ludzie w futerałach”³.

Zarazem wewnętrzna liberalizacja samego procesu nauczania w szkole państwowej nie następowała szybko, hamowała ją wyraźnie konserwatywna część nauczycieli oraz istniejący system biurokratyczny; ciągle utrzymywała się praktyka nauczania mechanistycznego, bicia, obojętności wobec ucznia oraz inne negatywne zjawiska towarzyszące trudnej drodze do wiedzy, opisywane w licznych tekstach autobiograficznych, w tym w formie szkiców i powieści⁴.

Na przełomie wieków, wyjście z tej sytuacji jedni upatrywali w źródłach kultury prawosławnej (W. W. Rozanow, S. A. Raczynskij), inni chcieli się oprzeć na fundamencie ścisłego rozpoznania natury dziecka (rozwijająca się pedologia oraz powstawały placówki typu szkoły Marii Montessori). Do światowych trendów tzw. wolnego wychowania przyłączyły się przede wszystkim szkoły prywatne, nawiązując do odpowiednich tradycji filozoficznych, myśli społecznej oraz praktycznych wzorców organizacji szkolnictwa, zarówno z Zachodu, jak z Rosji. Obok szkoły L. N. Tołstoja, która mimo krytyki zdobywała szerokie uznanie również poza granicami Rosji, funkcjonowały nowe szkoły, wprowadzające liberalne sposoby nauczania i zarządzania (K. I. Maj, S. A. Raczynskij, W. J. i M. N. Stojuninowie, M. A. Bykowa i inne)⁵. Oprócz orędownika wolnego wychowania z Jasnej Polany, idee wolności w pedagogice wspierały i upowszechniały różnego rodzaju towarzystwa, m.in. Petersburskie Towarzystwo Pedagogiczne i Pedagogiczne Muzeum Szkół Wojskowych w Petersburgu (1864–1917). Idee te propagowano również na łamach takich czasopism jak: „Żurnał dla wospitanija”, „Russkij pedagogičeskij wiestnik”, „Uczitel”, „Narodnaja szkoła”⁶.

³ Tamże. s. XVI. Aluzja do opowiadania Czechowa z 1898 r. *Człowiek w futerałach*.

⁴ Dobrym przykładem tego typu twórczości jest: A. Kuprin, *Na przełomie (Kadety)*, (1900).

⁵ Jedną z najbardziej znanych szkół prywatnych w Rosji była szkoła Karola Maja, założona w 1856 roku. W roku 1918 uległa nacjonalizacji i została przekształcona w Radziecką Jednolitą Szkołę Pracy I i II stopnia. Szkoły wiejskie na wzór jasnopolańskiej szkoły Lwa Tołstoja zaistniały w okolicach Moskwy, w Samarskiej i Riazanskiej gubernii.

⁶ E. W. Iwanow, *Fenomen swobody w pedagogice*, NovGU im. Jarosława Mudrogo, Weliki Nowgorod 2002, s. 186.

N. DANIŁKINA – IDEE WOLNOŚCI I HARMONII W PEDAGOGICE FILOZOFICZNEJ...

W myśli społecznej wolność była wówczas rozumiana na różne sposoby – od wolności jako anarchii do wolności jako *soborowości*, natomiast w pedagogice wolność przybierała postać dowolnego wybierania rozmaitych form oraz metod pracy. Ogólnie rzecz biorąc – nowa szkoła przeciwstawiała się zasadom starej szkoły typu Herbartowskiego, poszukiwała środków oswobodzających wolę ucznia, jego umysł i ciało z mechanistycznych praktyk nauczania.

Wspólną cechą niemal wszystkich filozoficznych rozważań o wolnym wychowaniu (*swobodnoe wospitanije*) stanowiło wykluczenie udziału rządu z procesu pedagogicznego. Państwo utraciło klucze do wychowania, twierdził jeszcze w 1899 roku Wasylj Rozanow, trzeba je przekazać w ręce rodziny, prawdziwych pedagogów oraz Cerkwi⁷. Natomiast Lew Tołstoj zauważył, że duża część społeczeństwa w świecie europejskim utraciła już wiarę w tę formę religii chrześcijańskiej, która wcześniej pełniła powszechnie funkcję łączącą, nikt zatem nie ma prawa ingerencji w rozwój wewnętrzny człowieka⁸.

Rewolucja 1905–1907 obnażyła niezdolność państwa i jego konserwatywnych zwolenników do zabezpieczenia wolności, sprawiedliwości i równości w społeczeństwie. Reakcja policji dotyka uczniów w kilku miastach kraju⁹. Podczas gdy siły rządowe usiłują zachować istniejący porządek społeczny (wykorzystując w tym celu także „stanowy” wówczas system edukacyjny, przygotowujący przedstawicieli niższych stanów do wykonywania konkretnych, wyspecjalizowanych rodzajów pracy)¹⁰, to socjaliści zabiegają o równy dla wszystkich dostęp do edukacji i pracy. Wśród celów programowych, formułowanych przez rewolucyjnych socjalistów, na czoło wysuwa się idea „wszechstronnego, harmonijnego rozwoju osobowości człowieka”, który – jak wcześniej twierdził Engels – powinien wyzwalać robotnika z wymuszonej jednostronności pracy¹¹, dając mu większe życiowe szanse.

⁷ W. W. Rozanow, *Sumierki proswieszczenija*, Pedagogika, Moskwa 1990, s. 45.

⁸ L. N. Tołstoj, *O wospitanii, Polnoje sobranije soczinienij: w 90 t.*, Moskwa – Leningrad 1928–1958, t. 38, s. 65 (Jasnaja Polana, 1 maja 1909 roku). W końcu XIX stulecia powstał ruch na rzecz odnowy Cerkwi, likwidacji jej uzależnienia od państwa, w tym od przymusowej „czynnej ochrony świeckiego rządu” (W. Sołowjow). Prekursorami tego ruchu byli: A. S. Chomiakow, W. S. Sołowjow, L. A. Tichomirow i inni. Por. W. S. Sołowjow, *O duchownoj wlasti w Rossii* (artykuł z 1881 roku), [w:] tenże, *Sobranije soczinienij*, reprint, t. 3, PAIMS, Moskwa 1992, s. 227–242; S. I. Giessen, *Istorija ruskiej pedagogiki w XX wiekie*, [w:] tenże, *Pedagogiczeskije soczinienija*, E. G. Osovskij, M. B. Bogusławski, O. E. Osowski, (red.), Typ. „Krasnyj Oktyabr”, Saransk 2001, s. 473.

⁹ K. N. Wentzel, *Bor'ba za swobodnuju szkołu*, [w:] *Swobodnoje wospitanije i obrazowanije*, I. Gorbunow-Posadow (red.), Nr 6, Typ. torg. doma A. P. Pieczkowski, P. A. Boulanger i Ko, Moskwa 1906, s. 129.

¹⁰ Projekt „Ustawy o wprowadzeniu powszechnej edukacji podstawowej w Rosyjskim Imperium”, złożony w 1907 r., po kilkuletnich dyskusjach został w końcu odrzucony.

¹¹ Por. *Program rewolucyjnych socjalistów z 1905 roku*. Por. F. Engels, *Zasady komunizmu*, [w:] K. Marks, F. Engels. *Dziela*, t. 4, Książka i Wiedza, Warszawa 1986, s. 501 i n.

N. DANIŁKINA – IDEE WOLNOŚCI I HARMONII W PEDAGOGICE FILOZOFICZNEJ...

Obok „uspołeczniających” i na różne sposoby „wyrównujących” szanse tendencji, jakie można wskazać w rosyjskim socjalizmie, można też wyróżnić inną perspektywę, którą tworzyła filozofia nawiązująca do wątków idealistycznych, choć także ona była skoncentrowana na wyzwaniach społecznych: zmiany w społeczeństwie powinny nastąpić na podstawie uznania wartości jednostki, uwzględnienia jej wolności, rozwoju tego, co w każdym człowieku indywidualne, jego twórczej osobowości.

Antropocentryzm rosyjskiej myśli filozoficznej w pewnym sensie nawiązywał do toczącej się na świecie *rewolucji pedocentrycznej*¹². Nie miało to jednak wówczas wyraźnego wpływu na pedagogikę w skali całego kraju. Najmocniejszy głos miał natomiast pozytywizm. W teorii pedagogicznej uformowała się tendencja do łączenia celów edukacji z twardą wiedzą „nauki o dzieciach”¹³.

Należy powiedzieć, że poza skrajnymi ideologiami i praktykami nihilistycznymi, nie istniała żadna koncepcja wolności, która by nie rozważała kwestii konsekwencji wolności, a zwłaszcza wymogów i ograniczeń, które nakłada wolność. Nawet Piotr Kropotkin, mówiąc o wolności jako anarchii, nie miał bynajmniej na myśli tego, że wszystko jest dozwolone (*wsiedozwolennost*). Zasady moralne tkwiące w samej naturze, mianowicie – w instynktach cechujących wszystkie żywe istoty – uważał za środki, które zapobiegają takiej dowolności¹⁴.

Lew Tołstoj, w swojej teorii niesprzeciwiania się złu przemocą, mówi również o tym, że w człowieku jest przyrodzone źródło dobra. Mimo pewnych zmian w poglądach, Tołstoj przez całe życie bronił ważności podstawowej idei rozwoju człowieka, który rozumiał jako rozwój wewnętrzny, wykluczający wszelką zewnętrzną przemoc. Wedle Tołstoja, jakiegokolwiek żądania czy rozkazy w pedagogice to bezsensowne próby narzucania cudzej woli, dlatego rola wychowawcy powinna polegać na czymś zupełnie innym: „Od wychowania wymaga się zwykle albo za dużo, albo za mało. Nie można żądać, by wychowankowie nauczyli się tego a tego, by wychowali się tak, jak to my rozumiemy to słowo, podobnie jak nie jest możliwe, by stali się oni moralni w taki sposób, jak my rozumiemy to słowo. Natomiast jest w zupełności możliwe, by samemu nie mieć udziału w gorszeniu dzieci [...] i całym swym życiem, w miarę swych sił, oddziaływać na nie, zarażając je przykładem dobra”¹⁵. Według Tołstoja, swobodne wychowanie to wychowanie w dobro i ku dobru, które jest absolutne, inaczej nie zasługuje ono na to miano.

¹² S. Kot, *Historia wychowania. Reformy szkolne*, t. II, Żak, Warszawa 1994, s. 350.

¹³ P. F. Kaptierew, *Pedagogiczeskaja psichologija*, wyd. 3, Zemlya, Sankt-Peterburg 1914, s. 14.

¹⁴ Por. P. A. Kropotkin, *Etyka*, Politizdat, Moskwa 1991, s. 271.

¹⁵ L. N. Tołstoj, *Mysli o wospitanii*, [w:] *Polnoje sobranije soczinienij*, t. 14, P. I. Biriukow (red.), izd. I. D. Sytina, Moskwa 1913, s. 12.

N. DANIŁKINA – IDEE WOLNOŚCI I HARMONII W PEDAGOGICE FILOZOFICZNEJ...

Nosicielem dobra, które zostaje utożsamione z rozumną świadomością (*razumnoie soznanie*), jest sam człowiek. Z takiego punktu widzenia, państwo, struktura ekonomiczna, stosunki społeczne, przeszkadzają w rozwoju osoby, dlatego Tołstoj uznaje je za niemoralne i jakby pozbawione sensu. Wedle Tołstoja, cały edukacyjny system powinien promować nie tylko rozwój człowieka, lecz także harmonię tego rozwoju, a w imię tej harmonii powinno się z procesu edukacyjnego wykluczyć wszelkie gwałtowne zewnętrzne ingerencje. Nie da podać konkretnej definicji dla owej harmonii, która u Tołstoja występuje jako idea silnie powiązana z ideą wolności. Obie natomiast idee służą osiągnięciu najwyższego celu, jakim jest „nieskończone oświecenie i zjednoczenie ludzkich istot świata”¹⁶. Altruistyczna pedagogika Tołstoja nie wyrzeka się osobowości, lecz wyrzeka się zwierzęcego dobra (*żywoznego blaga*) osobowości na rzecz dobra otaczającego ją świata. Tylko na tej zasadzie – głosi Tołstoj w rozprawie *O życiu* – możliwa jest miłość do innych. Gdy człowiek pozbawi się iluzji, że jest ograniczoną częścią świata – iluzji narzuconej przez odrębność jego ciała – to potrafi on odkryć, że jest czasowym i przestrzennym przejawem czegoś ponadczasowego i nieprzestrzennego. Wynika stąd, że harmonia u Tołstoja nie jest, dającą się ściśle zmierzyć, harmonią części, lecz jest pojęciem jakościowym, wyrażającym pewien stosunek człowieka do świata, ten właśnie stosunek rozumnej świadomości, który wyróżnia człowieka spośród innych istot, nie wykraczających poza świadomość zwierzęcą.

Kontynuator dzieła Lwa Tołstoja – Konstantin Wentzel – poddał głębokiej refleksji wolność i harmonię jako fundamentalne idee rozwoju życia i rozwoju osobowości. Za wspólną i podstawową zasadę uznał on w obu przypadkach „nieskończone rozszerzenie sfery celów oraz konsekwentne i ciągłe dążenie do ustanowienia harmonii pomiędzy wszystkimi celami i utworzenia z nich jednego systemu”¹⁷. Zarazem ta zasada jest według Wentzla zasadą moralności, ponieważ to natura ludzkiej woli powoduje ów proces rozszerzenia celów i powiększania ich złożoności jako głównego zadania twórczego¹⁸.

Etyka Wentzla to *etyka harmonii celów*, w której odrzuca się pozorną sprzeczność między harmonią a wolnością: „[...] w najwyższym ideale moralnym jednakowe uznanie uzyskuje zarówno pierwsza, jak i druga zasada”¹⁹. Wolność i harmonia nawzajem siebie implikują, obie umożliwiają „rozwój kryjących się w dziecku sił twórczych do możliwie najwyższego poziomu”²⁰.

¹⁶ Por. tenże, *O życiu*, Izdatielstwo A. Tchertkoff, Moskwa 1913, rozdziały XIX, XXI.

¹⁷ K. N. Wentzel, *Etika i pedagogika tworczeskoj licznosti*, t. 1: *Etika tworczeskoj licznosti*, Knigoizdatelstwo K. I. Tichomirowa, Moskwa 1911, s. 3.

¹⁸ Tamże, s. 6, 14.

¹⁹ Tamże, s. 8.

²⁰ Tamże, s. 14.

N. DANIŁKINA – IDEE WOLNOŚCI I HARMONII W PEDAGOGICE FILOZOFICZNEJ...

Krok po kroku, tworzy się ściśle związana z etyką „pedagogika harmonii celów i wolnej, harmonijnej, twórczej osobowości”²¹, której zagadnienia przedstawia Wentzel w dwutomowym dziele *Etyka i pedagogika twórczej osobowości (Problemy moralności i wychowania w świetle teorii wolnego harmonijnego rozwoju życia i świadomości)*²², odwołując się nie tylko do L. Tołstoja, lecz również do I. Kanta, J.-M. Guyau, E. K. Dühringa oraz innych filozofów.

Szczególną uwagę należy zwrócić na to, że Wentzel krytykuje Kantowskie pojęcie celu samego w sobie. Cele życia, jego zdaniem, są tylko celami empirycznymi. Rozwój moralnej osobowości i jej woli należy również do tych celów, aczkolwiek w porównaniu z wszystkimi innymi celami znaczenie tego rozwoju jest „głęboko i nieskończenie wyższe”. Czystej woli Kanta zostaje przeciwstawiona empiryczna wola, „która stale objawia się w życiu pokazującym całe niewyczerpane bogactwo zawartych w nim celów [...]”²³. Harmonia idea, która przyczynia się do zorganizowania, uporządkowania całej tej różnorodności celów. Wentzel nie uznaje żadnych innych wartości osobowości, poza „ciągłym działaniem na rzecz rozszerzenia królestwa celów i ustanowienia w tym królestwie harmonii”²⁴.

Rozwijając myśli Tołstoja z jego ostatnich artykułów, Wentzel opowiada się przeciwko religii – dokładniej mówiąc, przeciwko tej formie, w jakiej ona sama zdyskredytowała siebie w oczach wielu ludzi, tj. przeciwko takiej formie religii, która potrafi jedynie wychować człowieka związanego „łańcuchami niewidzialnej niewoli”²⁵. „Moralność i religia to są zbyt intymne skarby, [...] powinny one wyrosnąć w dziecku w sposób swobodny i niewymuszony, muszą być owocem jego własnej pracy wewnętrznej, a nie produktem zewnętrznego szkolenia lub tego czy innego typu nauczania”²⁶.

Wentzel od początku kieruje się „ideą integralności i ciągłości świata oraz żywej indywidualności”²⁷. W swych późniejszych pracach, nawiązując do tradycji filozofii kosmizmu w pedagogice, twierdzi, że poczucie i dążenie do niepodzielnej jedności z kosmosem wyzwala ludzką duszę z tego wszystkiego, co nieistotne i ograniczone. W ten sposób, dusza napęła się wolnością i nieskończoną, twórczą

²¹ Tamże.

²² Do tego dzieła weszły artykuły z dwudziestu poprzednich lat, które ukazywały się między innymi w takich czasopismach jak: „Woprosy filozofii i psychologii”, „Wiestnik wospitanija”, „Obrazowanije”, „Swobodnoje wospitanije”, „Russkaja szkoła”.

²³ K. N. Wentzel, *Etika i pedagogika twórczeskiej licznosti*, t. 1: *Etika twórczeskiej licznosti*, wyd. cyt. 305.

²⁴ Tamże, s. 305–306.

²⁵ Tenże, *Etika i pedagogika twórczeskiej licznosti*, t. 2: *Etika twórczeskiej licznosti*, Knigoizdatelstwo K. I. Tichomirowa, Moskwa 1912, s. 620.

²⁶ Tenże, *Nowyje puti wospitanija i obrazowanija dietiej*, Knigoizdatelstwo K. I. Tichomirowa, Moskwa 1910, s. 44.

²⁷ Tamże, s. 14.

N. DANIŁKINA – IDEE WOLNOŚCI I HARMONII W PEDAGOGICE FILOZOFICZNEJ...

miłością do życia, człowieczeństwa i poszczególnych ludzi. Znikają wszelkie powody i motywy do czynienia zła i pojawia się możliwość dogłębnego poznania kosmosu i ludzkości, „rozumienia ukrytych tajemnic Życia”, „wczuwania się” (*wczuwstwowanie*) w procesy zachodzące w życiu²⁸.

Moralność, twierdzi Wentzel, ma naturę instynktowną – w tym sensie, że w naturze człowieka tkwią uczucia altruistyczne, dążność do powiększenia wspólnego szczęścia. Podkreślając pojęcie świadomej moralności (w odróżnieniu od „organicznej moralności” Spencera), zarzuca ewolucyjnej teorii moralności (K. Darwin, H. Spencer), że nie docenia roli rozumu w życiu moralnym²⁹. Według Wentzla, świadoma moralność działa pod wpływem idei i pragnienia wolności moralnej. Do osiągnięcia tej wolności służy właśnie *wzajemny determinizm* (*déterminisme réciproque*), „poprzez który nasi przodkowie zmuszają nas do publicznego dobra”³⁰ – przytacza Wentzel wypowiedź Guyau. Nie zgadza się jednakże z francuskim myślicielem co do prymatu czynnika indywidualnego, który, według Guyau, jest początkowo odizolowany i oddzielony od reszty świata. Dla Wentzla indywidualność jest tym punktem, w którym łączy się, wzajemnie się implikując, życie osobiste z życiem wspólnym³¹. Świadomość indywidualna, jeżeli się rozwija, staje się rozumna i nie przeczy instynktom altruistycznym, wręcz przeciwnie – sprzyja rozszerzaniu się życia³².

Zadaniem, któremu ma służyć harmonia celów, oparta na empirycznej woli, oraz wolność, jako możliwość twórczej działalności, jest rozwiązywanie praktycznych problemów w różnych dziedzinach ludzkiej działalności. Nie jest przypadkiem, że Wentzel określił trzy wielkie problemy każdego człowieka w następujący sposób: wyzwolenie dziecka czy młodego pokolenia (zadanie pedagogiczne), wyzwolenie siebie (zadanie etyczne) oraz wyzwolenie społeczeństwa (zadanie polityczne)³³. Biorąc pod uwagę, że idea wyzwolenia odgrywa być może główną rolę w politycznym, edukacyjnym i filozoficznym dyskursie lat rewolucyjnych, trzeba podkreślić, że wielkość zadania wyzwolenia nie polega zdaniem Wentzla na osiągnięciu „wolności od”, lecz tkwi w pozytywnej „wolności ku”. Wentzel występuje „w obronie idei wolności, która [...] jest rozumiana jako wyzwolenie sił twórczych

²⁸ Tenże, *Zamietki o kosmicznej wospitanii*, [w:] *Swobodnoe wospitanie. Sbornik izbrannykh trudow*, L. D. Filonenko (red.), A.P.O., Moskwa 1993, s. 156–166.

²⁹ Przypomnijmy tu sobie moralną rozumną świadomość L. Tolstoja.

³⁰ K. N. Wentzel, *Zamietki o kosmicznej wospitanii*, wyd. cyt., s. 82. Wentzel wiele razy odnosi się w swych analizach do tej idei Guyau.

³¹ Tamże, s. 86.

³² Tamże, s. 72.

³³ Tamże, s. 13.

N. DANIŁKINA – IDEE WOLNOŚCI I HARMONII W PEDAGOGICE FILOZOFICZNEJ...

---

w indywidualnej osobowości, umożliwiające ich szersze i niezakłócone przejawianie się w pracy twórczej”³⁴.

Wentzel był jednym z założycieli nowatorskiej placówki edukacyjnej. „Dom wolnego dziecka” powstał w latach pierwszej rewolucji jako szkoła rodzinna i promował ideę szkoły powstającej swobodnie na drodze wolnego łączenia jej komponentów, do których zaliczają się osoby uczące, osoby uczące się oraz rodzice. Główne zasady zostały zawarte w sprawozdaniu, jakie Wentzel przedstawił na spotkaniu z okazji otwarcia Domu, a następnie opublikował w broszurze *Jak stworzyć wolną szkołę* (1906). W tym samym czasie Wentzel wystąpił z pomysłem stworzenia Wielkiej Karty Wolności Dziecka, „zawierającej wszystkie niezbędne gwarancje jej [wolności – N. D.] stałego wdrażania w wychowaniu i edukacji”³⁵.

Mimo że wsparcie naturalnego rozwoju dziecka, niezakłóconego wpływami zewnętrznymi, nie odpowiadało oficjalnej polityce Narkomprosu (Ludowego Komisariatu Oświaty), idee Wentzla stanowiły podstawę dla zmian w systemie edukacji szkolnej w pierwszych latach po październiku 1917 roku, kiedy patos wyzwolenia był więcej niż aktualny. To Wentzel opracował jedną z pierwszych w świecie „Deklarację Praw Dziecka” (25 września 1917), zaś w roku 1918 przedstawił w Zgromadzeniu Ustawodawczym dokument pod wymownym tytułem „Oddzielenie szkoły od państwa i Deklaracja Praw Dziecka”. Ale to nie usilne próby zreformowania systemu edukacji, lecz publiczne potępienie przemocy rewolucyjnej (w 1922) było przyczyną skazania tego myśliciela na zapomnienie – poprzez zakaz publikowania jego prac.

Idea wolności w pedagogice wygasa i zanika – po kilku latach tę „potrzebę” ideologia uznaje za zaspokojoną. Na jej miejscu mocno zakorzenia się idea wszechstronnego rozwoju przyszłych członków społeczeństwa komunistycznego³⁶. Harmonia w wychowaniu jest teraz rozumiana jako równowaga w takim wszechstronnym rozwoju. Z natury pacyfistyczna, metafizyczna idea harmonii wewnętrznego świata jednostki i otaczającej ją całości, staje się nieaktualna w czasie walki klasowej. Można co najwyżej stwierdzić, że przyjmuje ona teraz zredukowaną postać charakterystyczną dla socjologicznego determinizmu, tj. postać totalnej, niezróżnicowanej jedności indywiduum i społeczeństwa, z przewagą roli społeczeń-

---

³⁴ Tamże, s. 11.

³⁵ Tenże, *Bor'ba za swobodnuju szkołu*, [w:] *Swobodnoje wospitanie i obrazowanie*, I. Gorbunow-Posadow (red.), Nr 6, Typ. torg. doma A. P. Pieczkowskij, P. A. Boulanger i Ko, Moskwa 1906, s. 105.

³⁶ Por. *Programma rossijskoj kommunistycznej partii (bolszewikow)*, 1919. Por. także przypis 11.

N. DANIŁKINA – IDEE WOLNOŚCI I HARMONII W PEDAGOGICE FILOZOFICZNEJ...

---

stwa³⁷. Idea harmonii odradza się dopiero w nowych warunkach społeczno-politycznych pod koniec lat 80-tych – powiązana z nowymi koncepcjami i wynikami badań nauk przyrodniczych i w kontekście ujawniających się właśnie globalnych skutków ludzkiej działalności przemysłowej – gdy pedagogika uświadamia sobie wartości kultury ekologicznej.

BIBLIOGRAFIA

- Engels F., *Zasady komunizmu*, [w:] K. Marks, F. Engels. *Dziela*, t. 4, Książka i Wiedza, Warszawa 1986.
- Giessen S. I., *Istorija russkoj pedagogiki w XX wiekie*, [w:] tenże, *Pedagogiczeskije soczinienija*, red. E. G. Osovskij, M. B. Bogusławski, O. E. Osowskij, Typ. „Krasnyj Oktyabr”, Saransk 2001.
- Iwanow E. W., *Fenomen swobody w pedagogike*, NovGU im. Jarosława Mudrogo, Weliki Nowgorod 2002.
- Kaptierew P. F., *Pedagogiczeskaja psichologija*, wyd. 3, Zemlya, Sankt-Peterburg 1914.
- Kaptierew P. F., *Istorija russkoj pedagogii*, wyd. II, typ. W. Bezobrazow i Ko, Petrograd 1915, s. VII–XXI.
- Kot S., *Historia wychowania. Reformy szkolne*, t. II, Żak, Warszawa 1994.
- Kropotkin P. A., *Etyka*, Politizdat, Moskwa, 1991.
- Programma rossijskoj kommunistycznej partii (bolszewikow)*, 1919.
- Rożanow W. W., *Sumierki proswieszczenija*, Pedagogika, Moskwa 1990.
- Sołowjow W. S., *O duchownoj własti w Rossii* (artykuł z 1881 roku), [w:] tenże, *Sobranije soczinienij*, reprint, t. 3, PAIMS, Moskwa 1992.
- Tołstoj L. N., *Mysli o wospitanii*, [w:] *Połnoje sobranije soczinienij*, t. 14, P.I. Biriukow (red.), Izd. I. D. Sytina, Moskwa 1913.
- Tołstoj L. N., *O żyzni*, Izd. A. Tchertkoff, Moskwa 1913.
- Tołstoj L. N., *O wospitanii*, *Połnoje sobranije soczinienij: w 90 t.*, Moskwa–Leningrad 1928–1958, t. 38.

---

³⁷ Wraz z ukierunkowaniem politycznym i naciskiem na metodologię marksistowsko-leninowską przychodzi uznanie dominacji interesów i uwarunkowań społecznych; w różnych publikacjach i przemówieniach coraz częściej chodzi o „wychowanie zdrowej, potężnej masy dziecięcej” (P. P. Błonskij, *Piedagogika*, Rabotnik proswieszczenija, Moskwa 1922, s. 14). „Zakłóceniom pedagogicznym w systemie Ludowych Komisariatów Oświaty” ostateczny kres kładzie rozporządzenie CK WKP(b) z 1936 roku.

N. DANIŁKINA – IDEE WOLNOŚCI I HARMONII W PEDAGOGICE FILOZOFICZNEJ...

Wentzel K. N., *Bor'ba za swobodnuju szkołu*, [w:] *Swobodnoje wospitanije i obrazowanije*, I. Gorbunow-Posadow (red.), Nr 6, Typ. torg. doma A. P. Pieczkowskij, P. A. Boulanger i Ko, Moskwa 1906.

Wentzel K. N., *Etika i pedagogika tworczeskoj licznosti*, t. 2: *Etika tworczeskoj licznosti*, Knigoizdatelstwo K. I. Tichomirowa, Moskwa 1912.

Wentzel K. N., *Etika i pedagogika tworczeskoj licznosti*, t. 1: *Etika tworczeskoj licznosti*, Knigoizdatelstwo K. I. Tichomirowa, Moskwa 1911.

Wentzel K. N., *Nowyje puti wospitanija i obrazowanija dietiej*, Knigoizdatelstwo K. I. Tichomirowa, Moskwa 1910.

Wentzel K. N., *Zamietki o kosmiczeskom wospitanii*, [w:] *Swobodnoe wospitanie. Sbornik izbrannyh trudov*, red. L. D. Filonenko, A.P.O., Moskwa 1993.

SUMMARY

**Ideas of freedom and harmony in philosophical pedagogics
in the era of Russian revolutions**

The historical period primarily considered in the article starts in the late 19th century and finishes in the 1920s when the Civil war in Russia was over. For a certain timespan, the principles of free education rooted in relevant philosophical traditions and expressed in practical models of school organisation both in Russia and in the West were broadly discussed. Some authors, including L.N. Tolstoy and K.N. Wentzel, link the idea of freedom in theory and practice with the idea of harmony, conceived as the peaceful unity of an individual element and the whole universe.

Keywords: freedom, harmony, free education, philosophy of education, Russian revolution, Tolstoy, Wentzel

NATALIA DANILKINA, doctor, Immanuel Kant Baltic Federal University in Kalinigrad, Russia.
E-mail: natalia.danilkina@gmail.com

